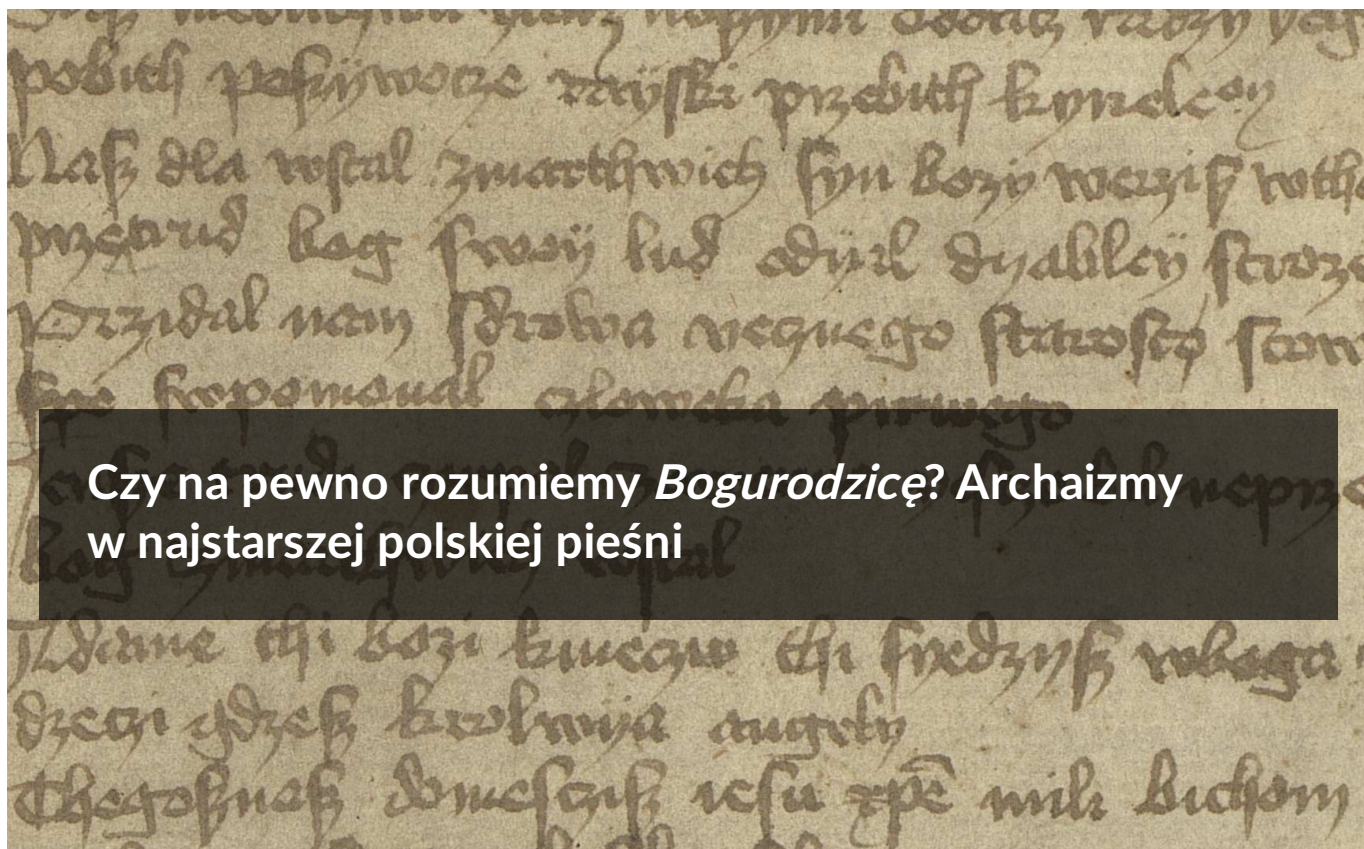

Czy na pewno rozumiemy *Bogurodnicę*? Archaizmy w najstarszej polskiej pieśni

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: *Bogurodzica*, [w:] Wojciech Ryszard Rzepka, Wiesław Wydra, *Chrestomatia staropolska. Teksty do 1543 roku*, Wrocław 1984, s. 135.
- Źródło: Jan Długosz, *Dzieła wszystkie*, t. IV, tłum. K. Mecherzyński, Kraków 1869, s. 48.

Czy na pewno rozumiemy *Bogurodzicę*? Archaizmy w najstarszej polskiej pieśni

Karta XV-wiecznego łacińskiego kodeksu, na której anonimowy kopista zapisał tekst *Bogurodzicy*. Tekst liczy aż trzynaście zwrotek, ale najstarsza jego część to dwie początkowe strofy
Źródło: domena publiczna.

Bogurodzica to najstarsza polska pieśń religijna. Badacze literatury zgodnie określają ją jako arcydzieło. Dzięki temu niezwykłemu utworowi możemy dostrzec, jak bardzo zmieniła się polszczyzna w ciągu kilkuset lat. Warto także sprawdzić, co ten zabytkowy tekst mówi o naszych kulturowych korzeniach.

Większość językoznawców uważa, że *Bogurodzica* powstała w połowie XIII w. Jej najstarszy zapis pochodzi natomiast z 1408 r. Z innych rękopisów i druków wynika, że ten trudny, pełen archaicznych wyrazów i zwrotów tekst był wielokrotnie zmieniany, dopisywano też kolejne zwrotki. Możemy z nich wnioskować, że już w XV w. znaczna część utworu nie była zrozumiała – powodowały to archaizmy.

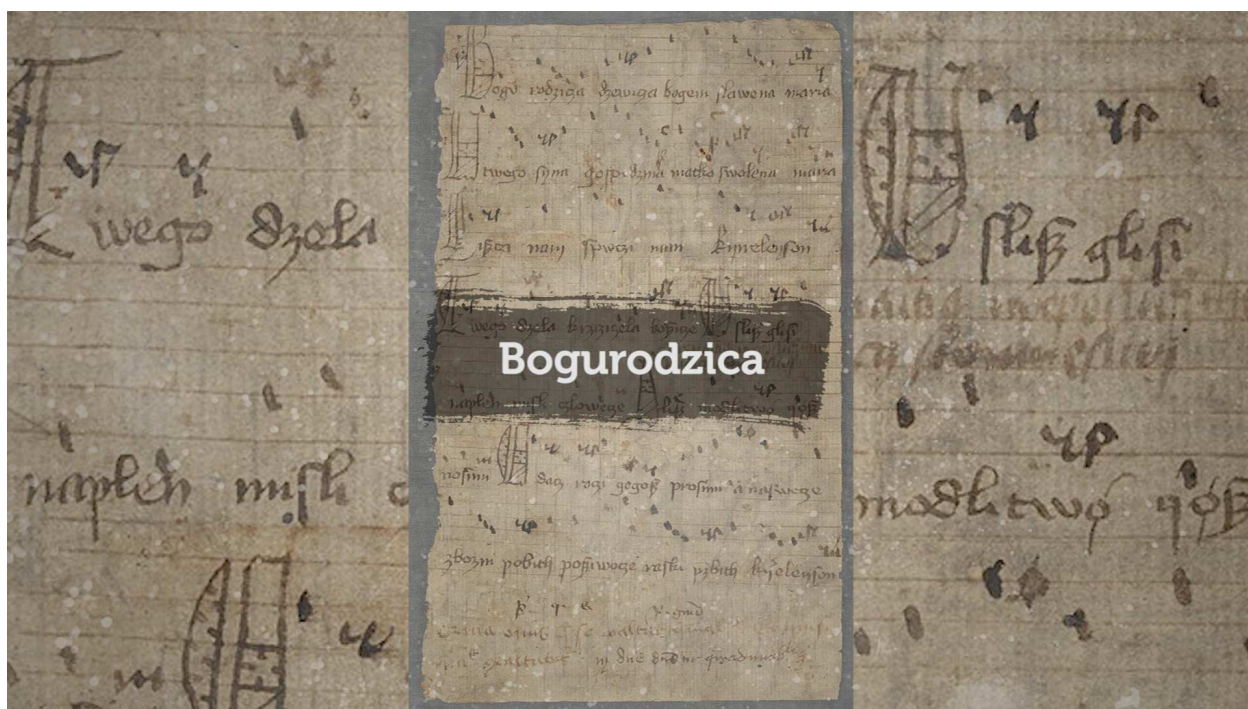
Twoje cele

- Rozpoznasz przynależność słowa „Bogurodzica” do dwóch typów archaizmów.

- Określisz współczesną formę wybranych archaizmów fonetycznych obecnych w *Bogurodzicy*.
- Przyporządkujesz wyrazy „zbożny” i „przebyt” do odpowiedniego typu archaizmów.
- Wyjaśnisz znaczenie wybranych archaizmów leksykalnych znajdujących się w *Bogurodzicy*.

Przeczytaj

Wysłuchaj opowieści profesora Dariusza Dybka lub przeczytaj tekst o archaizmach w *Bogurodzicy*.

Film dostępny pod adresem [/preview/resource/Rup2RRDbOpAJ3](#)

Film pod tytułem Bogurodzica.

Kiedy powstała *Bogurodzica*?

Badacze literatury wciąż spierają się o czas powstania *Bogurodzicy*. Wprawdzie dawno już odrzucono teorię, zgodnie z którą najstarszą polską pieśń ułożył św. Wojciech (zmarły w 997 r.)¹, ale językoznawcy nie wykluczają, że utwór pochodzi z XI stulecia. Znaczący historycy literatury przesuwają domniemany moment napisania tekstu na okres późniejszy, wskazując, że mógł powstać nawet w XIV w. Jednak najczęściej za czas powstania dzieła przyjmuje się połowę XIII stulecia.

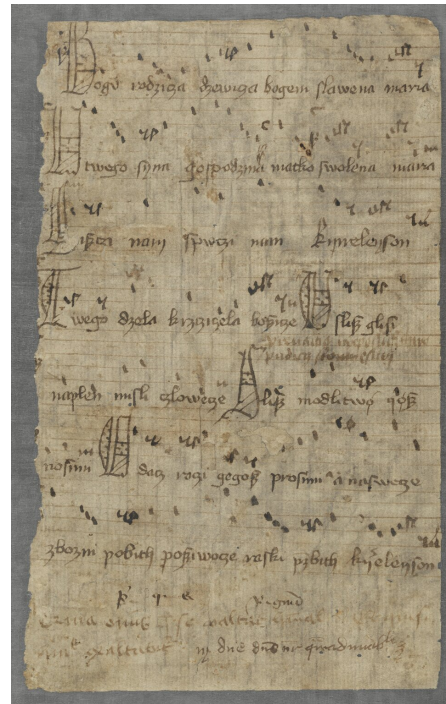
Na przechowywanej dziś w krakowskiej Bibliotece Jagiellońskiej karcie ze zbioru kazań znalazł się spisany około 1408 r. najstarszy znany nam przekaz *Bogurodzicy*. Zawiera dwie najstarsze zwrotki o następującej treści:

” *Bogurodzica*

Bogurodzica dziewica, Bogiem
sławiena Maryja,
U twego Syna Gospodzina matko
zwolena, Maryja!
Zyszczy nam, spu[ś]ci nam.
Kyrieleison.

Twego dzieła Krzciciela,
bożycze,
Usłysz głosy, napełń myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, jaż nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:
A na świecie zbożny pobyt,
Po żywocie ra[j]ski przebyt.
Kyrieleison.

Źródło: *Bogurodzica*, [w:] Wojciech Ryszard Rzepka, Wiesław Wydra, *Chrestomatia staropolska. Teksty do 1543 roku*, Wrocław 1984, s. 135.

Karta z najstarszym znanym zapisem nutowym i tekstem *Bogurodzicy* – dokonała go anonimowa osoba na wklejce zbioru kazań ks. Macieja z Grochowa
Źródło: domena publiczna.

Bogurodzica w kronice Jana Długosza

Jan Długosz w napisanych po łacinie *Rocznikach czyli Kronikach Królestwa Polskiego (Annales)* kilka razy wspomina o wykonywaniu *Bogurodzicy* przez polskie wojsko podczas różnych walk. Pierwszą z nich miała być bitwa pod Grunwaldem (z ok. 1410 r. pochodzą najstarsze odpisy pieśni), później bitwa pod Nakłem (1431) i Wilkomierzem (1435). Choć współcześni nam historycy podają w wątpliwość twierdzenie, że cała

polska armia śpiewała ten utwór, to spora liczba odpisów, a także fakt, że do dwóch strof dzieła dopisywano dalsze zwrotki – potwierdzają, iż *Bogurodzica* miała specjalny status i traktowano ją jak hymn Polaków.

Jan Matejko namalował w latach 1872–1978 najsłynniejszy obraz poświęcony bitwie pod Grunwaldem. Liczące ponad 40 m² dzieło znajduje się obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie

Źródło: Jan Matejko, *Bitwa pod Grunwaldem*, domena publiczna.

Dlaczego zmieniano tekst *Bogurodzicy*?

Długosz nie podał tekstu pieśni. Znaleźć go można natomiast w kilku średniowiecznych rękopisach oraz kilkunastu drukach pochodzących z XVI i XVII w. Kiedy porównamy ich treść, dostrzeżemy wyraźne różnice: dopisano kolejne zwrotki, ale także – co ważniejsze – zmieniono treść dwóch pierwszych strof. Świadczy to o tym, że z czasem niektóre słowa użyte w pieśni wychodziły z użycia, stając się nieczytelne dla nowych pokoleń. Dlatego usuwano [archaizmy](#), a w ich miejsce wstawiano słowa mające przywrócić sens *Bogurodzicy*, traktowanej jako hymn narodowy.

Dowodzi tego przekaz zawarty w kazaniu zatytułowanym *Bogurodzica abo kazanie obozowe na dzień Nawiedzenia Panny Maryi* autorstwa jednego z najważniejszych polskich kaznodziejów przełomu XVI i XVII w. – [Fabiana Birkowskiego](#).

” Bogurodzica dziewica,
Bogiem sławiona
Maryja,
U twego Syna
Gospodzina matko zwolena,
Maryja!
Zyszczy nam, spu[ś]ci nam.
Kyrieleison.

Twego dzieła Krzciciela,
bożycze, Usłysz głosy,
napełń myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, **jaż** nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:

A na świecie zbożny pobyt,
Po żywocie ra[j]ski przebyt.
Kyrieleison.

Źródło: *Bogurodzica*, [w:] Wiesław Wydra,
Wojciech R. Rzepka, *Chrestomatia
staropolska. Teksty do 1543 roku*, Wrocław
1984, s. 235.

” Bogarodzica dziewica,
Bogiem **w**slawiona
Maryja.
U twego syna
hospodyna, matko **zwo**lona
Maryja.
Zyszczy nam, **spust winam**,
Kyrie elejson,

twego **syna** Krzeiciela.
Zbożny czas, usłysz głosy.
Napełni myśli człowiecze,
słysz modlitwy, **jenże cię**
prosimy.

Daj na świecie zbożny pobyt;
po żywocie rajski przebyt,
Kyrie elejson.

Źródło: Fabian Birkowski, *Bogarodzica abo
kazanie obozowe na dzień Nawiedzenia
Panny Maryi*, [w:] *Kazania w kulturze
polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1:
Kazania maryjne, wyd. i oprac. Roman
Mazurkiewicz, Kazimierz Panuś, Kraków
2014, s. 180–182.

* Powyżej zamieszczono obok siebie dwie różniące się wersje *Bogurodzicy*.

Kim jest „bożyc”?

Dużo problemów nastroczało słowo „bożycze”, użyte przez nieznanego autora *Bogurodzicy* w pierwszym wersie drugiej zwrotki: „Twego dzieła Krzciciela, bożycze”. Niewiedza na temat znaczenia tego wyrazu przyczyniła się do licznych prób zastąpienia go innymi. Pojawiały się więc w tym miejscu inne słowa lub wyrażenia, np. „bożyciel”, „zbożnica”, „bożyde” czy „zbożny czas”. Badania językoznawców wykazały natomiast, że „bożycze” to wołacz w liczbie pojedynczej (tak jak „chłopcze” czy „ojcze”), który w mianowniku ma formę „bożyc”. Końcówkę *-yc*, *-ic* w dawnej polskiej polszczyźnie stosowano m.in. jako informację, że ktoś jest czyimś synem. *Boż+yc* to zatem: Boży syn. Ale tego nasi przodkowie żyjący w XVI stuleciu nie wiedzieli.

Co to znaczy „dzieła”?

Wśród najtrudniejszych do zrozumienia słów *Bogurodzicy* z pewnością znajduje się również wyraz „dzieła” (w pierwszym wersie drugiej zwrotki). Nie przypadkiem już na początku XVI w. wstawiano w tym miejscu wyraz „syna”. Po zmianie wers stawał się właściwie pozbawiony sensu (bo wynikałoby z niego, że syn Maryi i Chrzciciela to ta sama osoba), ale przynajmniej pozbywano się fragmentu, którego nie rozumiano. Dziś wiemy, że w tekście pieśni owo „dzieła” powinno pozostać. Wiemy też, że ma ono korzenie staro-cerkiewno-słowiańskie i pierwotnie brzmiało: „dělja”, co oznacza po prostu „dla”. Ci, którzy zmieniali w tekście wyraz, nie mieli też świadomości, że nietypowy w XVI stuleciu szyk: „Twego dzieła” / „Twego dla” (a więc: dla Twego) w polszczyźnie średniowiecznej był poprawny.

Typy archaizmów

Zaznaczenie różnic między tekstem *Bogurodzicy* z początków XV w. i tym z późniejszego okresu miało nie tylko uzmysłwić, że nasi przodkowie miewali kłopoty ze zrozumieniem pewnych fragmentów pieśni, ale też wykazać, że nie są to różnice tego samego typu: część z nich dotyczy tylko brzmienia, część – budowy słów, wreszcie część – znaczenia całego wyrazu. Archaizmy występują na wszystkich poziomach języka: fonetycznym, słowotwórczym, fleksyjnym, leksykalnym, semantycznym, frazeologicznym, składniowym, powstają też w wyniku zmiany wartości stylistycznych.

W związku z tym możemy rozróżnić następujące typy archaizmów:

Nazwa typu	Wyjaśnienie	Przykłady	Współczesne znaczenie
fonetyczny	wyraz współczesny różni się od archaizmu tylko brzmieniem, np. jedną głóską	sierce uźrzeć	serce ujrzeć
słowotwórczy	wyraz utworzony za pomocą formantów (przedrostków lub przyrostków) już nieużywanych	zbrodzień inszy	zbrodniarz inny
słownikowy (leksykalny)	wyraz, który w całości wyszedł z użytku	panosza hawiesz	giermek górnik
fleksyjny	wyraz odmieniający się inaczej niż współcześnie, słowo mające inną końcówkę, niż obecnie	chłopy zrobim	chłopi zrobimy
frazeologiczny	związek frazeologiczny, który nadal może być zrozumiały (np. mówić bez ogródek, wziąć na spytki, leżeć na wznak), ale w jego skład wchodzi archaizmy utrudniające ustalenie źródła tego związku wyrazów	mieć coś po plecu uczynić zadość	mieć odpowiednią rzecz robić tyle, ile trzeba; zaspokoić
składniowy	archaizm składający się z dwóch lub większej liczby wyrazów, których zestawienie (np. szyk) jest inne niż w języku współczesnym, albo mający formę takich spójników jak: azali (aza+li), gwoli (g+woli)	zginął mieczem azaż	zginął od miecza czy
semantyczny (znaczeniowy)	wyraz występuje w języku współczesnym, ale ma nowe znaczenie	grzywna konsystencja	naszyjnik postój wojska

Słownik

archaizm

(gr. *archē* – początek; gr. *archaios* – dawny) wyraz (lub ich grupa) nieużywany współcześnie w dawnej formie językowej

archaizacja

(gr. *archē* – początek; gr. *archaios* – dawny) jedna z odmian stylizacji językowej, polegająca na wprowadzeniu do tekstu archaizmów lub słów naśladujących język dawnych epok

manuskrypt

(łac. *liber manu scriptum*) księga napisana ręcznie, rękopis

Mapa myśli

Polecenie 1

Na podstawie mapy myśli stwórz krótkie opisy poszczególnych typów archaizmów znajdujących się w *Bogurodzicy*.

Polecenie 2

Podaj współczesne znaczenia wymienionych poniżej archaizmów.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Ćwiczenie 6

Ćwiczenie 7

Wśród archaizmów obecnych w *Bogurodzicy* znajdują się takie, które dziś powinny brzmieć: „pobożny” i „przebywanie”.

Ćwiczenie 8

Ćwiczenie 9

Wyjaśnij znaczenie trzech archaizmów leksykalnych obecnych w *Bogurodzicy*.

Praca domowa

Wyobraź sobie, że udało ci się w starym manuskrypcie znaleźć list sprzed wieków. „Przepisz” jego tekst (korzystając z jak największej liczby przykładów archaizmów zamieszczonych poniżej), a następnie „przetłumacz” go na język współczesny.

Archaizmy do wykorzystania:

alibo – albo; aliści – ale; azali – czy; białogłowa – kobieta; bydliec – być; czynić

wstręty – stawiać opór; dziejać się – dziać się; gęźba – muzyka; grunta – grunty;
kierz – krzak; knecht – rycerz; łągwa – butelka; mać – matka; obiata – ofiara; ociec
– ojciec; (pięć) roków- (pięć) lat; pono – podobno; potrzeba – bitwa; roztruchan –
kielich; siła - wiele; śłęgwa – wilgoć; tegodla – dlatego; wiciądz – (ktoś) odważny;
wieliki – wielki; wrzkomo – podobno; zalterować (kogoś) – zmartwić (kogoś).

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Lewandowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Czy na pewno rozumiemy *Bogurodzicę*? Archaizmy w najstarszej polskiej pieśni

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

4) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego poznane w szkole podstawowej oraz środki znaczeniowe: oksymoron, peryfrazę, eufonię, hiperbolę; leksykalne, w tym frazeologizmy; składniowe: antytezę, paralelizm, wyliczenie, epiforę, elipsę; wersyfikacyjne, w tym przerzutnię; określa ich funkcje;

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

- 1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;
- 4) rozumie rolę szyku wyrazów w zdaniu oraz określa rolę jego przekształceń w budowaniu znaczenia wypowiedzi.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

- 6) rozpoznaje rodzaje stylizacji (archaizacja, dialektyzacja, kolokwializacja, stylizacja środowiskowa, biblijna, mitologiczna itp.) oraz określa ich funkcje w tekście;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;
8. posługuje się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line;

Lektura obowiązkowa

- 6) Bogurodzica; Lament świętokrzyski (fragmenty); Legenda o św. Aleksym (fragmenty); Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią (fragmenty);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wskazuje przyczyny zmian zachodzących w tekście *Bogurodzicy* w różnych okresach historycznych,
- porównuje różne wersje najstarszej polskiej pieśni,
- określa współczesną formę wybranych archaizmów fonetycznych występujących w tekście,
- wyjaśnia znaczenie wybranych archaizmów leksykalnych, które pojawiają się w *Bogurodzicy*.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;

- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał „Czy na pewno rozumiemy *Bogurodzicę?* Archaizmy w najstarszej polskiej pieśni”. Prosi uczestników zajęć o zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” i wykonanie ćwiczenia nr 1 w sekcji „Sprawdź się”. Uczniowie, którym ta forma zdobywania wiedzy jest bliższa, powinni obejrzeć w domu film prezentujący wykład prof. D. Dybka.
2. **Recytacja.** Chętna lub wybrana osoba przygotowuje głośne czytanie utworu poetyckiego *Bogurodzica*, z elementami aktorskiej interpretacji.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla i odczytuje temat lekcji oraz zawarte we wprowadzeniu do e-materiału cele zajęć i prosi uczniów lub wybraną osobę o sformułowanie kryteriów sukcesu.
2. Nauczyciel rozpoczyna dyskusję wprowadzającą w temat lekcji od następującego pytania: „Jakie trudności może napotkać uczeń czytając teksty średniowieczne?”. Prosi uczniów, aby w parach rozpoczęli wstępną dyskusję na ten temat. Uczniowie dzielą się swoimi spostrzeżeniami na forum klasy, a wybrana osoba zapisuje na tablicy najważniejsze spostrzeżenia i wnioski. Przykładowe odpowiedzi: tematyka, słownictwo, budowa zdań itp. Na zakończenie tej części

lekcji nauczyciel wspólnie z uczniami powinien przywołać pojęcie archaizmu i sprawdzić wiedzę uczniów na temat różnych typów archaizmów.

Faza realizacyjna:

1. **Odczytanie tekstu literackiego z elementami interpretacji aktorskiej.** Wybrana przed lekcją osoba prezentuje recytację utworu *Bogurodzica*. Po prezentacji nauczyciel pyta uczniów, czy tekst jest dla nich zrozumiały, co wydaje się im dziwne, przestarzałe, nie do końca zrozumiałe.

2. Nauczyciel, nawiązując do zadania przed lekcją, zadaje uczniom pytania:

- Czy znamy okoliczności powstania *Bogurodzicy*?
- Dlaczego w ciągu wieków pojawiały się kolejne wersje pieśni?
- Jaki ma to związek z archaizmami?

W poszukiwaniu odpowiedzi na te pytania pomocny będzie wykład prof. D. Dybka; nauczyciel może zaprezentować uczniom jego wybrane fragmenty podczas lekcji. Prosi także, by uczniowie wyszukali informacje na ten temat zamieszczone w bloku tekstowym e-materiału. Można także w tej części lekcji przeczytać głośno dwie wersje pieśni, aby różnice między nimi były łatwiejsze do dostrzeżenia.

3. **Praca z multimediami.** Nauczyciel prosi, aby wybrany uczeń przeczytał polecenie 1 z sekcji „Mapa myśli”. Następnie prosi uczniów, aby podzielili się na grupy i stworzyli charakterystyki poszczególnych typów archaizmów. Po ustalonym czasie przedstawiciel wskazanej grupy prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie uzupełniają informacje. W kolejnym kroku uczniowie w tych samych grupach podają znaczenia archaizmów (polecenie 2). Weryfikują odpowiedzi na forum klasy.

4. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Uczniowie wykonują indywidualnie następujące ćwiczenia w sekcji „Sprawdź się”: 2-9 (wybrane spośród nich przez nauczyciela), a następnie porównują swoje odpowiedzi z kolegą lub koleżanką.

Faza podsumowująca:

1. Omówienie ewentualnych problemów z rozwiązaniem ćwiczeń i poleceń z sekcji „Sprawdź się”. W ramach podsumowania nauczyciel zadaje pytania:

- Jakiego typu archaizmy spotykamy w *Bogurodzicy*?
- Co świadczy o tym, że użyte w tym utworze słowa wychodziły z użycia i przestawały być zrozumiałe dla odbiorców?
- Jaki efekt przynosiły zmiany w tekście *Bogurodzicy*?

2. Wybrany uczeń podsumowuje zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Wyobraź sobie, że udało ci się w starym manuskrypcie znaleźć list sprzed wieków. „Przepisz” jego tekst (korzystając z jak największej liczby przykładów archaizmów zamieszczonych poniżej), a następnie „przetłumacz” go na język współczesny.

Materiały pomocnicze:

- Jacques Le Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1995.
- *Średniowieczna pieśń religijna polska*, oprac. M. Korolko, Warszawa 1980.
- Chóralne wykonanie *Bogurodzicy*, nagranie Polskiego Radia, Ninateka.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Mapa myśli” do podsumowania lekcji.